

УДК 911.52; 551.4; DOI 10.30970/gpc.2022.1.3818

ВИСОКОГІР'Я УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ: СТАН І ПРОБЛЕМИ ПОНЯТІЙНО-ТЕРМІНОЛОГІЧНОГО АПАРАТУ**Андрій Байцар, Павло Горішний***Львівський національний університет імені Івана Франка,*

andro1966@ukr.net

pavlo_horishnyy@ukr.net

Анотація. Розглянуто проблеми різночитання та використання терміна “високогір'я” у науці. Під понятійно-термінологічним апаратом розуміють наукову мову тієї чи іншої галузі знань. Замість терміна “понятійно-термінологічний апарат” як рівноцінний вживають “термінологія”, розуміючи під ним сукупність термінів певної галузі науки, техніки чи мистецтва, що пов'язана з відповідною системою понять. Проблема термінології займала і продовжує займати важливе місце у географічній науці, зокрема у ландшафтознавстві. Значну частину термінів і понять використовують не завжди вдало і доцільно у тому чи іншому контексті. Ландшафтознавство оперує потужним термінологічним апаратом, який безперервно вдосконалюють і розвивають.

На прикладі Українських Карпат запропоновано можливі шляхи упорядкування понятійного апарату, оптимального його застосування для опису високогірних природних територіальних комплексів.

Високогір'я Українських Карпат – гірські природні територіальні комплекси (висотні місцевості: пенеplenізоване альпійсько-субальпійське високогір'я, давньольодовиково-ерозійне субальпійське високогір'я), що підносяться над природною верхньою межею лісу (1 240–2 061 м; абсолютна висота гір не має значення) і представлені пенеplenом та формами плейстоценового зледеніння; покриті альпійсько-субальпійською рослинністю на гірсько-лучно-буроземних і гірсько-торф'янисто-буроземних ґрунтах. Це холодна кліматична зона, яка поділяється на дві підзони: більш холодну й менш холодну. Більш холодна підзона (від 1 500 до 2 000 м н. р. м.) характеризується сумою активних температур менше 600 °С, гідротермічний коефіцієнт перевищує 5. Менш холодна підзона обмежується ізолініями сум температур 600–1 000 °С, а також гідротермічним коефіцієнтом, відповідно, 5 і 4 (висота 1 250–1 500 м н. р. м.).

Розглянуто наукові підходи у дослідженні високогірних природних територіальних комплексів. Наведено переваги ландшафтного підходу у дослідженні високогір'я.

Існує помилкове твердження про уявну тотожність об'єктів біогеоценології, екології і ландшафтознавства. Солнцев М. (1967), Ісаченко А. (1980) у своїх працях показали помилковість цих поглядів. Концепцію біоценозу вперше запровадив В. Сукачов 1964 р. У своєму класичному формулюванні – це система біоценозу й екотопу, до якої належить мікроклімат у взаємодії з ґрунтом і літологією. Отже,

головна риса концепції біогеоценозу полягає у тому, що взаємозв'язок між біоцентром системи й елементами природного середовища, а також взаємозв'язок між цими елементами відбувається одночасно. Це дає змогу біогеоценологу в дослідженні високогір'я простежити дещо інший шлях.

Зміна мікрокліматичних особливостей на території лісового біоценозу може спровокувати відхилення у водному режимі ґрунту, що послабить стійкість кореневих систем і спричинить утворення вітровалів, буреломів, сухостою та інших процесів.

Ландшафтний підхід забезпечує ефективну комплексну оцінку природних умов території. Висунута в результаті становлення ландшафтознавства концепція природного територіального комплексу сприятиме вивченню будь-якого природного явища у системі прямих і зворотних взаємозв'язків між рівноправними, хоча і не рівносильними компонентами ПТК, де біоелемент винесений на рівень інших елементів систем.

У нашій статті торкнемося проблеми різночитання та використання терміна "високогір'я" у природничій науці на прикладі Українських Карпат.

Ключові слова: верхня межа лісу; полонини; високогір'я; гірський масив; Українські Карпати.

HIGH MOUNTAINS OF THE UKRAINIAN CARPATHIANS: STATE AND PROBLEMS OF CONCEPTS AND TERMINOLOGY

Andriy Baitsar, Pavlo Horishnyy

Ivan Franko National University of Lviv

Abstract. The problems of misreading and use of the term "high mountains" in science are considered. Under the conceptual and terminological apparatus is understood the scientific language of a particular field of knowledge. Instead of the term conceptual and terminological apparatus as equivalent use terminology, understanding them as a set of terms of a particular field of science, technology, or art, associated with the relevant system of concepts. The problem of terminology has occupied and continues to occupy an important place in geographical science, in particular in landscape science. Much of the terms and concepts are not always used successfully and expediently in a given context. Landscape science operates with a powerful terminological apparatus, which is constantly improving and evolving.

On the example of the Ukrainian Carpathians, possible ways of organizing the conceptual apparatus, its optimal application for the description of high-altitude PTCs are proposed.

The high mountains of the Ukrainian Carpathians are mountain PTC (high-altitude areas: penepleanized alpine-subalpine high mountains, ancient glacial-erosive subalpine high mountains) that rise above the natural upper limit of the forest (1240–2061 m; represented by peneplean and forms of Pleistocene glaciation; covered with alpine-subalpine vegetation on mountain-meadow-brown soil and mountain-peat-brown soils. This is a cold climate zone, which is divided into two subzones: colder and less cold.

Colder subzone (from 1500 to 2000 m above sea level) is characterized by the sum of active temperatures less than 600° C, hydrothermal coefficient exceeds 5. Less cold subzone is limited by isolines of sums of temperatures 600–1000° C, and also hydrothermal coefficient respectively 5 and 4 (altitude 1250–1500 m asl).

Scientific approaches in the study of alpine PTC are considered. The advantages of the landscape approach in the study of high mountains are presented.

There is a false statement about the imaginary identity of objects of biogeocenology, ecology and landscape science. Solntsev M. (1967), Isachenko A. (1980) in their works showed the erroneousness of these views. The concept of biocenosis was first introduced by V. Sukachev in 1964. In its classical formulation it is a system of biocenosis and ecotope to which the microclimate in interaction with soil and lithology belongs. Thus, the main feature of the concept of biogeocenosis is that, in addition to the relationship between the biocenter of the system and the elements of the natural environment, there is a relationship between these elements. This allows the biogeocenologist to trace a slightly different path in the study of the high mountains.

Changes in microclimatic features in the forest biocenosis can cause deviations in the water regime of the soil, which will weaken the stability of root systems and lead to the formation of windbreaks, windbreaks, dryness and other processes.

The landscape approach provides an effective comprehensive assessment of the natural conditions of the territory. The concept of natural territorial complex put forward as a result of formation of landscape science gives the chance to study any natural phenomenon in system of direct and inverse interrelations between equal, though not equivalent components of PTC where the bioelement is taken to level of other elements of systems.

In this article we want to address the problems of misreading and use of the term "high mountains" in natural science, on the example of the Ukrainian Carpathians.

Keywords: foresttimber – line (TL); polonyas; high mountains; mountain range; Ukrainian Carpathians.

Вступ.

Термін (від лат. terminus – межа, кордон) – слово або словосполучення, застосоване для позначення деякого поняття (ДП “УкрНДНЦ” Український науково-дослідний і навчальний центр проблем стандартизації, сертифікації та якості).

Поняття, концепт — форма мислення, яка відображає істотні властивості, зв'язки і відношення предметів і явищ в їхній суперечності і розвитку; думка або система думок, що узагальнює, виділяє предмети деякого класу за визначеними загальними і в сукупності специфічними для них ознаками.

Слова та словосполучення, що позначають поняття, називають *термінами*.

Окремі питання топоніміки розглянуто у працях географів, істориків, етнографів та мовознавців від часу виникнення цих наук. Крім того, географи самі нерідко були творцями топонімії, даючи назви материкам, островам, гірським системам тощо.

Першим дослідником народної географічної термінології в Україні був С. Рудницький (1877–1937) – основоположник української національної географії. У Львові 1908 р. у “Збірнику математично-природописно-лікарської секції” вийшла

його праця “Начерк географічної термінології”. На окупованій більшовиками Україні такі дослідження проводив П. Тутковський. Він створив словник геологічної термінології, до якого ввійшло близько 5 000 українських наукових термінів.

Стосовно Українських Карпат зазначимо, що ландшафтознавство у наш час потребує сотні нових термінів для позначення різних *природних територіальних комплексів* (ПТК). Протягом тривалого часу нам вдалося зібрати близько 200 місцевих географічних термінів Українських Карпат, багато з них – безпосередньо під час експедиційних робіт у Карпатах, немало термінів запозичено з художніх творів, наукових праць тощо (Байцар, 2004).

“Кожна літературна мова, – як писав Франко, – доти жива і здібна до життя, доки має можливість з одного боку, вписати в себе всі культурні елементи сучасності, а значить, збагачуватись новими термінами і висловами, а з другого боку, доки має тенденцію збагачуватись чимраз новими елементами з питомого народного життя і з відмін та діалектів народного говору” (Франко, 1907). Адже місцевий термін – це універсальний ключ, який в умілих руках вирішує безліч і семантичних, й інформаційних завдань. І будь-яке ландшафтне дослідження потрібно розпочинати з вивчення *місцевих географічних термінів* (МГТ), тим більше коли вони стосуються такого унікального району, як Українські Карпати, адже у МГТ прихований значний і багатоплановий інформаційний потенціал.

Мета нашого дослідження – проаналізувати стан і проблеми використання понятійно-термінологічного апарату високогір'я Українських Карпат.

Народна українська географічна термінологія винятково багата й своєрідна, адже й досі чимало вчених у пошуках нових наукових термінів охоче звертається до іноземних мов, забуваючи, перекручуючи вивірені віками МГТ. Проте народна розмовна мова була й надалі залишається невичерпним джерелом, завдяки якому постійно, переважно через мову художньої і наукової літератури, відбувається процес оновлення української літературної мови.

Аналіз останніх досліджень. На прикладі Українських Карпат стан і проблеми понятійного апарату розглядав Й. Гілецький. Автор проаналізував вузький спектр широко використовуваних географічних понять, які стосуються передусім гірського рельєфу. Дослідник не намагався поставити крапку у цьому питанні, а тільки визначити напрями для дискусії.

Місцеву географічну термінологію досліджували Б. Лящук (1993) та А. Байцар (2003, 2004).

Методи дослідження. Для виконання дослідження використано декілька загальногеографічних методів: історичний, порівняльний, екологічний та картографічний.

Виклад основного матеріалу. Вихідним поняттям є термін “високогір'я”, який у Географічній енциклопедії України (ГЕУ), на жаль, не подано. У географічній літературі терміни “високогір'я” і “високогірний рельєф” часто розглядають як синоніми. Наведемо приклади тлумачення цих термінів різними авторами.

В англійській мові “високогір'я” перекладають як high mountains (Великий українсько-англійський словник ..., 2005). Території вважають високогірними, якщо вони досягають висоти принаймні 2 400 м (Altitude, 2021).

У німецькомовній літературі “високогір'я” (Hochgebirge) – гори, які відрізняються від горбогір'я та середньогір'я, в альпійських країнах з висотою приблизно від 1 500 до 2 000 м над рівнем моря, що відповідає приблизній висоті межі лісу (Hochgebirge, 2022).

У радянських Географічних енциклопедичних словниках терміни “високогір'я” і “високогірний рельєф” розглядають як синоніми. Українською мовою визначення звучить так: “*Високогірний рельєф, високогір'я, тип гірського рельєфу, сильно розчленований, з крутими схилами, великою кількістю скель і розсипищ, зазубреними гребенями, наявністю форм рельєфу, що пов'язані з давнім і сучасним зледенінням*”. Притаманний для гір, що піднімаються вище снігової лінії, поширений переважно в молодих гірських країнах (Альпи, Кавказ, Гімалаї та ін.). Характерні активні процеси фізичного і морозного вивітрювання. У класифікаціях гір за висотою до високогір'я зазвичай відносять території, що розміщені вище 2 000–3 000 м, з глибиною ерозійного врізу від декількох сотень метрів до 2 000 м і більше. Абсолютні висоти коливаються залежно від географічної широти, положення снігової лінії та інших факторів.

Високогірний рельєф Українських Карпат – це рельєф з абсолютними висотами більше 1 800 м, приурочений до районів поширення давніх зледенінь. Виділено три гірські масиви, де поширений високогірний рельєф – Свидовець, Чорногора та Мармарош, які входять до Полонинсько-Чорногірської та Мармароської геоморфологічних областей і лежать у межах Рахівського і Тячівського адміністративних районів (Габчак, 2005).

Високогірний рельєф Українських Карпат є певною мірою синонімом “альпійського рельєфу”, під яким розуміють (Кравчук, 2006) рельєф верхнього ярусу гір, притаманний ділянкам сучасного зледеніння або створений під час давніх зледенінь. В Українських Карпатах фрагменти альпійського рельєфу збереглися у масивах: Мармароському, Свидовці, Чорногорі і Горганах. Цей рельєф є реліктом епохи плейстоценових зледенінь, коли снігова лінія в Українських Карпатах опустилася (Є. Ромер, 1906 та ін.) до висоти 1 450–1 500 м.

Як зазначає А. Г. Ісаченко, гори в плані утворюють ландшафтні яруси:

- низькогір'я;
- середньогір'я;
- високогір'я, що виражає зміну рельєфу за висотою.

Львівські географи-ландшафтознавці Г. П. Міллер і О. М. Федірко теж виділяють в Українських Карпатах *високогірний ярус ландшафтів* (Міллер і Федірко, 1989).

Українські Карпати є середньовисотними горами і не досягають снігової лінії. Найбільші підняття вершинної поверхні характерні для Чорногори (2 061 м), Мармароського кристалічного масиву (1 946 м), Свидовця (1 883 м), Горган (1 836 м). Сучасний рельєф утворився внаслідок нерівномірних новітніх піднімань (у пліоцені – четвертинному періоді) й ерозійного розчленування.

Природа Українських Карпат представлена складною системою територіальних одиниць, що створюють високогірний, середньогірний, низькогірний та передгірський яруси. До високогірного ярусу належать давньольодовиково-високополонинські флішеві гірські ландшафти з максимумом відносних перевищень до 1 500 м (масиви Чорногора, Свидовець та ін.) в осьовій частині гір. Другим видом гірських ландшафтів цього ярусу є давньольодовиково-високополонинські кристалічні (Мармароський масив, Чивчини).

У ботанічній літературі термін “високогір'я” має дещо інше значення.

Найповніше високогір'я Українських Карпат охарактеризував К. Малиновський (Малиновський, 1988) у монографії “Рослинність високогір'я Українських Карпат”. Учений узагальнив ботанічні, геоботанічні, географічні дослідження, проведені у XIX і XX століттях, а також описав місцезнаходження багатьох рідкісних, ендемічних, реліктових видів рослин і рослинних угруповань, збереження яких є пріоритетним завданням спеціалістів природоохоронної справи, працівників лісового і сільського господарства, ботаніків, географів, зоологів, екологів.

У ботанічній термінології під високогір'ям зазвичай розуміють частину території гір, що підноситься над верхньою межею лісу. Абсолютна висота гір у цьому визначенні не має вирішального значення. Високогір'я, зазвичай, поділяють на чотири пояси: субальпійський, альпійський, субнівальний і нівальний. Останній покритий суцільними снігами і льодовиками, позбавлений рослинності.

Відмінною особливістю високогір'я Українських Карпат є наявність тільки двох поясів – субальпійського та альпійського. Загальною їхньою рисою вважається переважання комплексів хвойних і листяних стланких чагарників, субальпійських і альпійських злаково-різнотравних луків, трав'янисто-мохової рослинності і кам'янистих відслонень. Флора високогір'я складається переважно з видів гірського, альпійського і арктико-альпійського елементів, що характеризуються не тільки своїм походженням, а й специфічними, викликаними екологічними умовами морфологічними особливостями: стланкі і повзучі форми росту чагарників і чагарничків, що перезимовують під сніговим покривом; подушковою формою росту; вегетативним розмноженням трав'янистих багаторічників; високотравними і розетковими формами та ін.

За фізико-географічними і ботанічними особливостями в Українських Карпатах чітко виділяють високогірні масиви: Чорногірський, Чивчинський, Мармароський, Свидовецький, Бескидський і Горганський, а також полонини Красна, Боржава та Рівна (Малиновський, 1988).

Високогір'я – гірська територія, над верхньою межею лісу. В Українських Карпатах природна (кліматична) межа лісу знижена внаслідок людської діяльності (рубання лісу, випасання тварин) на 300–400 м. Постає запитання: чи звільнені від лісу площі доцільно відносити до високогір'я, чи ні? Зокрема, К. Малиновський вважав, що звільнені від лісу площі доцільно відносити до високогір'я. Основною відмінністю високогір'я Українських Карпат від Західних і Південних Карпат є відсутність субнівального поясу, тобто відсутність верхньої межі рослинності. Нижня межа високогір'я в Українських Карпатах простягається доволі чіткою

лінією, хоча іноді внаслідок суцільних рубок приполонинних лісів змикається з лісовими луками і втрачає свої обриси. Здебільшого у районах Карпат верхня межа лісу пролягає на висоті 1 200–1 300 м над рівнем моря, подекуди – й 1 000 м. Природна кліматична межа смерекового лісу, яка ще збереглася на північному макросхилі Черногори, на горі Гомул, пролягає на висоті 1 500–1 600 м (Царик, 2008).

Залежно від ознак, що використовує як критерій виділення географічна і ботанічна термінологія, термін “високогір'я” тлумачать дещо по-різному. І на це є вагомі причини. Ботаніки одним із головних критеріїв при виділенні високогір'я вважають наявність верхньої межі лісу, субальпійської і альпійської рослинності.

Географи акцентують увагу передусім на рельєфі. Адже не випадково багато дослідників термін “високогір'я” і “високогірний рельєф” вважають синонімами. Синонімами часто вважають терміни “високогірний рельєф” і “альпійський рельєф”.

Нагірний альпійський рельєф. Охоплює найвищі (1 700–2 000 м) безлісі ділянки зі слідами минулої льодовикової та нівальної діяльності. Льодовики займали високі слабо розчленовані масиви: Черногору (гг. Говерла, Піп Іван, Менчул, Шпиці), Свидовець (гг. Драгобрат, Близниця, Стіг, Котел), Рахівський масив і Чивчинські гори. Менш виразні сліди льодовикової діяльності проявляються у Західних, або Привододільних (гг. Грофа, Попада, Ігровець, Паринка) і Східних Горганах (гг. Сивуля, Горган Високий, Хом'як). Найбільший льодовик спускався з г. Говерли, де снігова межа знаходиться на висоті 1 450–1 500 м, і займав долину верхнього Пруту. Його довжина становила 5–6 км, ширина сягала до 0,7 км. У процесі насунання льодовик виорював великі ніші у схилах, формував карі і цирки з крутими скелястими стінками, льодовикові долини, надаючи їм коритоподібної форми трогів. Найчіткіше виражені цирки і карі на Черногірському і Свидовецькому масивах. Місцеві називають їх котлами. У деяких місцях простежуються релікти дольодовикових висячих долин (гг. Менчул, Бребенескул). Усі форми льодовикової ерозії та акумуляції утворюють загальний морфологічний вигляд високогірної зони Черногори, Свидовця, Рахівського масиву, які різко відрізняються від пологоверхніх масивів Полонинського хребта. Окремі льодовикові форми “розсіяні” у Західних Горганах, на Полонині Рівній і Боржавській. Тут карові ніші зайняті невеликими озерами (Кілінська, 2011).

Існує помилкове твердження про уявну тотожність об'єктів біогеоценології, екології і ландшафтознавства.

Розглянемо відмінність ландшафтного підходу щодо вивчення високогірних ПТК.

Ми розуміємо високогір'я як явище географічне (ландшафтне). **Високогір'я Українських Карпат** – гірські ПТК (висотні місцевості: пенепленізоване альпійсько-субальпійське високогір'я, давньольодовиково-ерозійне субальпійське високогір'я), що підносяться над природною верхньою межею лісу (1 240–2 061 м; абсолютна висота гір не має значення) і представлені пенепленом та формами плейстоценового зледеніння; покриті альпійсько-субальпійською рослинністю на гірсько-лучно-буроземних і гірсько-торф'янисто-буроземних ґрунтах. Це холодна кліматична зона, яка поділяється на дві підзони: більш холодну й менш холодну.

Більш холодна підзона (від 1 500 до 2 000 м н. р. м.) характеризується сумою активних температур менше 600 °С, гідротермічний коефіцієнт перевищує 5. Менш холодна підзона обмежується ізолініями сум температур 600–1 000 °С, а також гідротермічним коефіцієнтом, відповідно, 5 і 4 (висота 1 250–1 500 м н. р. м.).

Пенепленізоване альпійсько-субальпійське (полонинське) високогір'я (1 240 м н. р. м. і більше) характеризується: високогірними луками, пустищами, гірсько-сосновим і зелено-вільховим криволіссям на гірсько-лучно-буроземних і гірсько-торф'яно-буроземних ґрунтах. Висотна місцевість складена: конгломератами і масивними пісковиками Чорногірської і Дуклянської зон; пісковиками і пісковиковим флішем Дуклянської зони; товсторишним флішем бурятської світи Поркулецької зони; масивними пісковиками ямненської світи Скибової і Кросненської зон: сланцями і кварцитами діловецької, порфіритами і туфобрекчіями чивчинської та конгломератами і пісковиками соймільської світ Мармароського масиву.

Давньольдовиково-ерозійне субальпійське високогір'я (1 350–1 900 м н. р. м.) з гірсько-сосновим і зелено-вільховим криволіссям, луками і пустищами на гірсько-торф'яно-буроземних і гірсько-лучно-буроземних ґрунтах. Висотна місцевість складена: конгломератами і масивними пісковиками Чорногірської і Дуклянської зон; масивними пісковиками ямненської та вигодської світ Кросненської зони; кристалічними сланцями і кварцитами діловецької світи Мармароського масиву.

В Українських Карпатах високогір'я представлене в Чорногорі, Свидовці, Мармароських горах, Чивчинах, Гриняві, Горганах, Бескидах, а також на полонинах Красна, Боржава та Рівна.

Високогір'я поділяється на чотири географічні пояси: субальпійський, альпійський, субнівальний і нівальний.

Субальпійський пояс в Українських Карпатах простягається вище ландшафтної верхньої межі лісу на висотах 1 240–1 860 м н. р. м. Головними едифікаторами субальпійського поясу є сосна гірська, вільха зелена та ялівець сибірський. Значні площі поміж трав'яних ПТК займають зарості рододендрона східнокарпатського та інших чагарників.

Характерним первинним типом рослинності є криволісся. Серед вторинних ПТК переважають гірські луки, пасовища, трапляються греготні ПТК.

Горгани, греготи, цекоти – кам'яністі розсипища, значні за площею, що залягають на схилах і плоских вершинах гір. Формування їх пов'язане з льодовиковими епохами, коли біля фірнових полів відбувалося інтенсивне морозне звітрювання (розтріскування) пісковиків і нагромадження кам'яних брил, а також формування скелястих гребенів. Утворюються внаслідок інтенсивного фізичного вивітрювання; нерідко це кам'яні потоки, що повільно сповзають по схилах під впливом зміни температури, соліфлюкції і сили тяжіння (Байцар, 1998).

Вони характерні, здебільшого, для ландшафтів Горган. Горгани розташовані в Івано-Франківській та частково – у Закарпатській областях. Масив простягається на 80 км з північного заходу (від Вишківського (Торунського) перевалу (941 м)) на південний схід (до Татарського (Яблуницького) перевалу), ширина становить

близько 40 км. На заході долини Мізунки і Ріки відмежовують їх від Бескидів, а на сході долини Прутця й Пруту – від Чорногори та Покутсько-Буковинських Карпат. Ландшафти Горган характеризуються доволі своєрідною будовою: мають не дуже великі висоти (в середньому 1 400–1 500 м), але при цьому зі значними перепадами. Зі сходу на захід Горгани поділяють на Крайові низькогірні, Зовнішні (Скибові) і Привододільні (Внутрішні) Горгани. Географічні умови, природне середовище, специфіка матеріальної культури, напрям господарства породжують географічну термінологію, збір якої, систематизація, порівняльне вивчення винятково важливі для топоніміста. Оскільки народні географічні терміни є результатом багатовікового спостереження місцевого населення за природою, то, на думку Л. С. Берга, збір і систематизація місцевих географічних термінів важливі як для поповнення фонду наукової термінології, так і для польової роботи географів, та передусім географів-топонімістів.

Цекотами слід вважати дрібне каміння, яке накопичується у підніжжі схилів; *греготами* – уламки порід середнього розміру; *горганями* – уламки порід крупних розмірів, які знаходяться на вершинах гір і пригребеневих схилах. Цекотами їх називають бо вони цекотять (труться), коли ходиш по них. Греготами – бо грегочуть, коли сповзають по схилу. Щодо терміна “Горгани” існує три варіанти походження цієї назви:

- Горгани, як синонім — “горготати”, “горготіти”, “скреготіти”, “скрекотати”: коли масивні брили каменю рухаються схилами гір, то створюють шум, глухі звуки – горготіння (скреготіння).
- Горгони (грец.) – міфологічні страхітливі чудовиська.
- Назва “горган” походить від румунського слова “gorgan” – курган. У Карпатах трапляється декілька вершин з назвою “Горган”: Малий Горган, Горган Вишківський, Горган Ілемський, Кінець Горган, Кізійський Горган та ін.

Розроблення термінології для значної кількості природних територіальних одиниць – справа нелегка, потребує великої обережності й вдумливості. Будь-який народний термін повинен бути зрозумілим, влучним і універсальним, нести в собі відповідну інформацію. Тоді його швидко приймають і він надовго увійде у науковий словник. Зважаючи на найпоширенішу народну назву кам'яних розсипищ – греготи, ми вкладаємо в це поняття географічний (ландшафтний) контекст, що дає змогу виділити в Українських Карпатах спеціальний тип греготних природно-територіальних комплексів: висотних місцевостей, стрій, урочищ тощо.

Класичним районом поширення греготів в Українських Карпатах, як уже відзначено, є Горгани. У ландшафтах Горган греготи сформувалися переважно на порівняно щільних ямненських і вигодських грубозернистих твердих невапнистих пісковицях.

Ямненські пісковики (палеогенового віку) залягають на Яремчанському горизонті, товстошаруваті, сірого або світло-сірого кольору, добре відсортовані, з кременистим цементом. Товща шару пісковику 0,5–2,0 м, зрідка – до 3–4 м. Пісковики перешаровуються малопотужними (10–30 см) прошарками зеленувато-

сірих аргілітів. Потужність ямненського горизонту сягає до 350 м (Досин, Лозиняк, Темнюк та ін., 1971).

Вигодські пісковики (еоценового віку), здебільшого середньо- і грубошаруваті, зрідка – масивно шаруваті. Вони слабовапнисті або невапнисті, дрібно- та середньозернисті, сірі, у вивітрілому стані світло-сірі. Серед пісковиків трапляються тонкі (до 10–20 см) прошарки і пласти потужністю до 1–3 м гравелітів і конгломератів. Потужність вигодської світи коливається від десятків до 200–300 м (Круглов і Максимов, 1968).

Греготи переважно поширені у високогір'ї (висотні місцевості: пенепленізоване альпійсько-субальпійське високогір'я і давньольодовиково-ерозійне субальпійське високогір'я) і у верхній частині лісового поясу (висотна місцевість — крутосхиле ерозійно-денудаційне лісисте середньогір'я), зрідка – в середній і нижній частинах. Це холодна кліматична зона, яка поділяється на дві підзони: більш холодну й менш холодну. Більш холодна підзона (від 1 500 до 2 000 м н. р. м.) характеризується сумою активних температур менше 600 °С, гідротермічний коефіцієнт перевищує 5. Менш холодна підзона (висота 1 250–1 500 м н. р. м.) обмежується ізолініями сум температур 600–1000 °С, а також гідротермічним коефіцієнтом, відповідно, 5 і 4 (Байцар і Третяк, 1998).

Окрім ландшафтів Горган, греготи поширені у деяких районах Чорногори, Мармароського масиву, Свидовця тощо. На Чорногорі греготи утворені великими уламками та брилами чорногірських пісковиків і конгломератів. Невипадково назва г. Петрос у перекладі з румунської мови “petros” – кам'янистий. Греготи утворюють “кам'яні поля” довжиною до 200 м. Уламки чорногірських пісковиків мають плитчасту форму, сильно вивітрені, покриті накипними лишайниками. Рухаються такі “кам'яні ріки” доволі повільно.

Подібну ситуацію спостерігаємо й у Горганах. Греготи найпоширеніші насамперед на гребенях хребтів і на південно-західних схилах. Скибова структура Горган зумовлює різну асиметрію гірських хребтів і вершин. Північно-східні схили ландшафтів Горган дуже круті, південно-західні – пологі. На стрімкіших північно-східних схилах, які закладені в головах пластів скельних порід, поширені блоки з більшою схильністю до переміщення вниз. На значних площах вони закріплені рослинністю (зокрема, гірською сосною). Ці розсипища сформувалися й набули найбільшого поширення у плейстоцені, коли середня температура в результаті недалекого розташування льодовиків становила близько 0 °С, а *верхня межа лісу* (ВМЛ) проходила у той час (останній льодовиковий період) на висоті 400–500 м н. р. м.

У районах поширення греготів простежуємо греготну ВМЛ. Вона характерна лише для ландшафтів Горган. Головним лімітуючим чинником є греготи, що сформувалися на порівняно щільних ямненських, вигодських і скупівських пісковиках, які зруйнувалися в процесі інтенсивного морозного вивітрювання в льодовикову епоху в умовах сповільненого розвитку рослинності і ґрунту. Переміщуючись вниз по схилу, греготи механічно пошкоджують і знищують лісові природні комплекси. ВЛМ набуває язикоподібної форми. У таких ПТК деревна

рослинність має численні механічні пошкодження (нахил і згин стовбура, пошкодження кори і крони). З боку спостерігається відмирання деревної рослинності, стовбури дерев разом з уламками гірських порід зносяться в глибину висотної місцевості крутосхилого ерозійно-денудаційного лісистого середньогір'я. Характерно, що греготна ВЛМ трапляється в ландшафтах Горган тільки в межах поширення масивних і щільних пісковиків і відсутня в ПТК, що формуються на дрібноритмічних флішових аргілітах і алевролітах.

Нижня межа субальпійського поясу пролягає на різній висоті у різних ландшафтах Українських Карпат: у північно-західній частині – на висоті 1 240–1 250 м, а в південно-східній частині (зокрема, у Чивчинських горах) – на висоті 1 450–1 650 м. Верхня межа проходить на висоті 1 750–1 860 м.

Альпійський пояс добре виражений у Чорногорі, Свидовці, Мармароських горах, і фрагментарно – в Горганах (г. Сивуля). Чорногора вирізняється суцільним простяганням альпійського поясу, висотні межі якого, залежно від експозицій, коливаються від 1 800–1 860 до 2 061 м н. р. м. Альпійський пояс в Українських Карпатах представлений тільки нижньою смугою, що характерна для високогірних ландшафтів Середньої Європи, з переважанням альпійських лучних і чагарникових ПТК та скельних і кам'янистих ПТК. У Альпах і Андах межа альпійського поясу сягає висоти 2 200 м, на Східному Кавказі – 2 800 м, на Тянь-Шані – 3 000 м, а в Гімалаях – понад 6 000 м.

Субальпійські й альпійські луки в Українських Карпатах називають полонинами, у Румунських – планінами, у Словацьких – голе, а в Польських – гала; у низьких Угорських (Мадярських) Карпатах їх нема. Назва “планіна” також трапляється у болгар, сербів, хорватів, словенців, словаків для позначення гір, гірських ланцюгів, гірських пасовищ тощо. Наприклад, Шар-Планіна, Стара-Планіна – гори альпійської складчастості, утворені сланцями, гранітами, вапняками, пісковиками і конгломератами. Максимальна їхня висота 2 376 м (г. Ботев). У Середній Словаччині охоронна ландшафтна область Муранська Планина розташована в межах висот 390–1 439 м н. р. м., найвища вершина – Фабове поле (Байцар, 2003).

Терміну “полонина” відповідає поняття “яйла” в Кримських горах, “джайляу” – на Тянь-Шані тощо. Він широко увійшов в українську географічну термінологію. Навіть власні назви окремих ландшафтів пов'язані з цим терміном. Наприклад, Полонина Руна (Рівна), Полонина Боржава, Полонина Красна. Гірський хребет у внутрішній смузі Українських Карпат, який простягається з північного заходу на південний схід між річками Уж і Тересва майже на 150 км, називають Полонинським. Одна з геоморфологічних підобластей Українських Карпат – Полонинсько-Чорногірське брилове середньогір'я, а одна із семи фізико-географічних областей – Полонинсько-Чорногірська.

Назва “полонина” місцевого походження, що у гуцулів, бойків означає гірські поверхні, поверхні гірських пасовищ вище від ВМЛ. Гірські пасовища, луки, що розміщені в межах лісового поясу, називають царинками, прилуками або лісовими галявинами. Великі за розмірами царинки, які розташовані в зоні ВМЛ і які використовують під пасовища, також називають полонинами. Про те, як виникли

такі “полонини”, свідчать їхні назви: Палениця, Погорілець, Погар, Спалена тощо. За підрахунками А. Сьродоня (Środoń, 1948), лише для підтримки вогню й опалення в 30-х роках ХХ ст. на полонинах Східних Карпат щорічно знищували близько 20 га приполонинських смерекових лісів. “Полонини” створені навіть на тих вершинах, де первинної лучної рослинності не було. У науковій природничій літературі (зокрема, географічній і ботанічній) сьогодні термін “полонина” тлумачать по-різному.

Висновки. Отже, наведено проблеми різчитання та використання терміна “високогір'я” у науці; проаналізовано наукові підходи у дослідженні високогірних ПТК на підставі опрацьованих літературних джерел; наведено переваги ландшафтного підходу у дослідженні високогір'я. Подальші дослідження у цьому напрямі, на нашу думку, необхідно зосередити на вдосконаленні методики комплексних ландшафтних досліджень високогірних природних систем Українських Карпат.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Байцар А. Л. Полонини Українських Карпат: генезис, поширення та морфологія // Вісник Львів. ун-ту. Серія геогр. 2003. Вип. 29. С. 3–6.
- Байцар А. Л. Використання місцевих географічних термінів Українських Карпат у ландшафтознавстві // Фізична географія та геоморфологія. 2004. С. 7–12.
- Байцар А. Л., Третяк О. А. Греготи Українських Карпат: генезис, поширення та морфологія // Вісник Львів. ун-ту. Серія геогр. 1998. Вип. 21. С. 36–39.
- Великий українсько-англійський словник / укладачі Попов Є.Ф., Балла М. І. 3-тє видання, виправлене та доповнене. Київ : Чумацький Шлях, 2005. 640 с.
- Габчак Н. Ф. Еколого-геоморфологічний аналіз Закарпатської області : автореф. дис. ... канд. географ. наук: 11.00.04. Львівський національний університет ім. Івана Франка. Львів, 2005. 21 с.
- Гілецький Й. Р. Рельєф Українських Карпат: стан і проблеми понятійного апарату. Допис від 10. 12. 2010. URL: <http://www.geograf.com.ua/blogs/entry/relef>.
- Кравчук Я. Геоморфологія Скибових Карпат. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2005. 232 с.
- Кравчук Я. Альпійський рельєф Українських Карпат // Проблеми геоморфології і палеогеографії Українських Карпат і прилеглих територій : збірник наукових праць. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка. 2006. С. 2–17.
- Круглов С. С., Максимов О. В. Геологічна будова і корисні копалини // Природа Українських Карпат. Львів : Видавництво Львівського ун-ту, 1968. С. 13–38.
- Кілінська К. Й. Фізична географія Карпато-Подільського регіону України. Чернівці : Рута, 2011. 220 с.
- Лящук Б. Ф. Географічні назви Українських Карпат і прилеглих територій. Київ : Ісдо, 1993. 202 с.
- Малиновський К. А. Рослинність високогір'я Українських Карпат. Київ : Наукова думка, 1980. 278 с.

- Малиновський К. А., Голубець М. А., Гаврусевич А. Н. Карпатське високогір'я. Закономірності формування і структурна специфіка високогірних комплексів. Київ : Наукова думка, 1988. 208 с.
- Міллер Г. П., Федірко О. М. Карпати Українські // Географічна енциклопедія України. Київ : УРЕ, 1989. Т. 2. С. 113–114.
- Природа Українських Карпат / за ред. К. І. Геренчука. Львів : Видавництво Львівського ун-ту, 1968. 266 с.
- Франко І. Літературна мова і діалекти // Літер.-наук. вісник. 1907. Кн. 2. С. 225–230.
- Царик Й. Найімовірніші фактори загрози існуванню біосистем високогір'я Українських Карпат // Праці Наукового товариства ім. Шевченка. 2008. Т. XXIII : Екологічний збірник. Дослідження біотичного й ландшафтної розмаїття та його збереження. С. 258–263.
- Шубіна Т. В. Проблеми термінотворення в географічній термінології 20-х років ХХ століття // Культура народів Причорномор'я. 2006. № 53. С. 49–52.
- Altitude. National Geographic. URL : <https://education.nationalgeographic.org/resource/altitude>
- Hochgebirge. Brockhaus. URL : <https://brockhaus.de/ecs/enzy/article/hochgebirge>
- Środoń A. Górna granica lasu na Czarnohorze i w Górach Czywczyńskich. Kraków : Pol. Akad. Umiejętn. 1948. 92 s.

REFERENCES

- Baytsar, A. L., 2003. Polonyny of the Ukrainian Carpathians: genesis, distribution and morphology. In *Visnyk Lviv University. Geographical series*, 29, 3–6. (In Ukrainian).
- Baytsar, A. L., 2004. Use of local geographical terms of the Ukrainian Carpathians in landscape studies. In *Physical geography and geomorphology*, 7–12. (In Ukrainian).
- Baytsar, A. L., Tretyak O.A., 1998. Gregoty of the Ukrainian Carpathians: genesis, distribution and morphology. In *Visnyk Lviv University. Geographical series*, 21, 36–39. (In Ukrainian).
- The Great Ukrainian-English Dictionary. 2005. (3rd ed.). Kyiv : Publishing House "MilkyWay". (In Ukrainian).
- Gabchak, N. F., 2005. Ecological and geomorphological analysis of the Zakarpattia region: (Candidate of Sciences' thesis). Lviv: Ivan Franko National University of Lviv, 21. (In Ukrainian).
- Giletsky J. R. Relief of the Ukrainian Carpathians: the state and problems of the conceptual apparatus. Post dated 10. 12. 2010. URL: <http://www.geograf.com.ua/blogs/entry/relef>.
- Kravchuk, Y., 2005. Geomorphology of the Skybovi Carpathians. Lviv : Publishing Center of Ivan Franko National University of Lviv, 232. (In Ukrainian).
- Kravchuk, Y., 2006. Alpine relief of the Ukrainian Carpathians. In *Problems of geomorphology and paleogeography of the Ukrainian Carpathians and adjacent areas: Collection of scientific papers*. Lviv : Publishing Center of Ivan Franko National University of Lviv, 2–17. (In Ukrainian).

- Kruglov, S. S., Maksimov, O. V., 1968. Geological structure and minerals. In *Nature of the Ukrainian Carpathians*. Lviv : Publishing house of Lviv University, 13–38. (In Ukrainian).
- Kilinska, K. Y., 2011. Physical geography of the Carpathian-Podillia region of Ukraine. Chernivtsi : Ruta, 220. (In Ukrainian).
- Lyashchuk, B. F., 1993. Geographical names of the Ukrainian Carpathians and adjacent territories. Kyiv : Isdo, 202. (In Ukrainian).
- Malinovsky, K. A., 1980. Vegetation of the highlands of the Ukrainian Carpathians. Kyiv: Naukova Dumka, 278. (In Ukrainian).
- Malinovsky, K. A., Holubets, M. A., Havrusevich, A. N., 1988. Carpathian Highlands. Patterns of formation and structural specificity of high-mountain complexes. Kyiv : Naukova Dumka, 208. (In Ukrainian).
- Miller, G. P., Fedirko, O. M., 1989. Karpaty Ukrainsky. In *Geographical Encyclopedia of Ukraine*. Kyiv : URE, 2. 113–114. (In Ukrainian).
- Nature of the Ukrainian Carpathians 1968. K. I. Herenchuk. (Ed.). Lviv : Publishing house of Lviv University, 266. (In Ukrainian).
- Franko, I., 1907. Literary language and actions. In *Literary scientific bulletin*. 2. 225–230. (In Ukrainian).
- Tsaryk, Y., 2008. Mostlikely factors of threat to the existence of biosystems of the highlands of the Ukrainian Carpathians. In *Proceedings of the Scientific Society named Shevchenko*. XXIII: Ecological Collection. Study of biotican and landscape diversity and its conservation. 258–263. (In Ukrainian).
- Shubina, T. V., 2006. Problems of term formation in geographical terminology of the 20s of the XX century. In *Culture of the peoples of the Black Sea region*. 53. 49–52. (In Ukrainian).
- Altitude. National Geographic. URL: <https://education.nationalgeographic.org/resource/altitude>
- High mountains. Brockhaus. URL : <https://brockhaus.de/ecs/enzy/article/hochgebirge>
- Środoń, A., 1948. The upper boundary of the forest in Chornohora and in the Chyvchyny mountains. Krakow : Pol. Akkad. Skillful. 92.

